

Přeměna kvality společenských vztahů od kapitalismu k socialismu nebyla dovedena do reálného naplnění a v tomto smyslu nebyla dokončena. Současná společenská přestavba je druhou fází socialistické revoluce, jejímž úkolem je překonávat deformace socialistických společenských vztahů, které byly vneseny do sociálního systému v první fázi socialistické revoluce.

V dosavadním vývoji socialismu u nás docházelo k reprodukci totality společenských vztahů, včetně zakódovaných deformací, které se v jednotlivých etapách vývoje modifikované naplňovaly a objektivizovaly. V závislosti na konkrétních historických podmínkách se diferencovaly a podílely se na vytváření společenských subjektů, mimo jiné i mládeže.

Při teoretické analýze i v praktickém naplňování úlohy mládeže ve společnosti je proto třeba vycházet z teze, že v současnosti nejde o úpravy povrchních sociálních jevů, nýbrž o překonání meritorních deformací společenských vztahů, které se promítne do všech oblastí života společnosti a přivede ji na novou vývojovou trajektorii s podstatně vyšší dynamikou seberozvoje a sebezpřetváření.

Do popředí výzkumu mládeže i praktické politiky se tak dostává analýza sociálních mechanismů, které utvářely a utvářejí mládež, jako celistvý a rozporný společenský subjekt, obsahující jak momenty adaptace na stagnační sociální jevy, tak zárodečné momenty aktivního působení v přestavbě společnosti.

Mládež v totalitě společenských vztahů

Z hlediska utváření sociálních skupin mládeže i jedinců jsou rozhodující společenské vztahy, do kterých vstupují a které jako nositelé činností reprodukují [Marx 1980 : 91].

Chceme-li postihnout utváření a reprodukci sociálních skupin a dalších společenských subjektů, musíme analyzovat veškeré činnosti, které reprodukují společenské vztahy a které se podílejí současně na jejich modifikaci, posunech, deformaci a diferenciaci. Chápání výrobních vztahů pouze jako formálně právních vztahů k výrobním prostředkům a formálně chápané místo ve výrobním procesu nepostihuje reálné utváření sociálních rozdílů a společenských vztahů vůbec. Postupně se rozšiřující spektrum činností a růst jejich nositelů do značné míry přispěly k diverzifikaci společenských vztahů a tím také sociální struktury.

Sociální strukturu chápeme jako „historicky vzniklý a podmíněný souhrn společenských vztahů, jehož jádro tvoří vztahy mezi lidmi ve výrobním procesu, který formuje systém sociálních rozdílů, v jehož rámci jsou určeny základní objekty a subjekty dalšího vývoje společenských vztahů“ [Charvát 1980]. Na utváření sociální struktury se podílí i jemné předivo společenských vztahů vyplývajících z širokého spektra dílčích činností vykonávaných mimo rámec socialistických ekonomických vztahů.

Podstatnější sociální rozdíly nejsou často formovány socialistickými vztahy ve výrobním procesu jako důsledek odměňování podle socialistických principů, tj. podle množství, kvality a společenského významu práce, ale jsou to efekty druhé ekonomiky, protikladné socialistickým principům odměňování. Jedná se o určitou sociální inverzi, kdy sociální diferenciaci vyplývá ze společensky negativních a neefektivních činností. Zdrojem tohoto druhu sociální strukturace je tedy místo v rozdělovacích a přerozdělovacích procesech, umožňující přisvojování společenských efektů. Činnosti a vztahy druhé ekonomiky vznikají a reprodukují se proto, že nelze uspokojit ekonomické a další zájmy a potřeby prostřednictvím hlavního zaměstnání a rovněž odcizením jedinců v pracovním procesu.

Administrativně direktivní způsob řízení vytěsnil z pracovních a ekonomických procesů ekonomické jednání jak na výkonné úrovni, tak na všech stupních řízení. Tento systém řízení dokázal donutit řídící pracovníky nejen k neekonomickému, ale dokonce přímo k antieconomickému jednání. Spousta doplňujících směrnic a předpisů, často si vzájemně odporujících,

vytváří stav, kdy jakékoliv rozhodování a aktivita jsou z právního hlediska rizikové. Ekonomické řídicí subjekty jsou fakticky nahrazeny řadovými úředníky. Iniciativa, tvořivost, schopnost a ochota k rozhodování se v systému administrativně direktivního řízení staly rizikovými vlastnostmi jak pro řídicího pracovníka, tak pro řídicí systém. Proto v kádrové reprodukci byli pracovníci s těmito vlastnostmi do značné míry eliminováni, popřípadě – jestliže přece byli začleněni do řídicích funkcí – pak stávající sociálně ekonomické mechanismy tyto jejich vlastnosti potlačily.

Odobně iniciativa, tvořivost, podnikavost a ekonomické jednání vůbec výkonných pracovníků naráželo v direktivně administrativním řízení na potíže, protože samo dělalo problémy direktivně administrativnímu řízení a jeho nositelům.

Sociální třídy a sociální skupiny jsou v různé míře poznamenány modifikovanými a deformovanými společenskými vztahy, podílejícími se nejen na vnitrotřídní, ale i na vnitroskupinové diferenciaci.

Společenské vztahy pochopitelně nejsou omezené na výrobní proces, mají totální charakter, tj. v realitě jsou jednotné ve svém obsahu, současně mají v té či oné míře i ekonomický i politický i sociální obsah [Zich 1986 : 25].

Z těchto společenských vztahů a z jejich sociální základny v sociální struktuře společnosti vzniká politická, ideologická a kulturní nadstavba, která se zpětně promítá do vyhraňování společenských subjektů. S jejich utvářením se vyhraňují, ať již na individuální či skupinové úrovni zájmy, které postupně dostávají charakter zájmů politických.

Odcizení práce a malá souvislost mezi výkonem, pracovními výsledky a mzdou, anebo dokonce negativní závislost v případě, že angažované pracovní zaujetí přinášelo svým nositelům problémy, patří k faktorům, které se podílely na vzniku druhé ekonomiky a které je nyní reprodukuje.

Sféru modifikovaných společenských vztahů, činností a zájmů jsme nazývali druhou ekonomikou (stínovou ekonomikou) a sférou druhé společenské reprodukce [Sak a kol. 1987].

Činnosti a vztahy druhé ekonomiky organicky prolínají celým sociálním systémem, v němž jsou součástí totality společenských vztahů.

Společenské vztahy a sociálně ekonomické mechanismy extenzivní společenské reprodukce formovaly sociální profil jedinců, sociálních tříd a skupin společenských subjektů. Akumulovaná zátěž společenských vztahů extenzivní společenské reprodukce ve společenských subjektech působí v současnosti retardačně a podílí se na nízké dynamice sociálních změn. Prvořadým problémem se proto stává utváření subjektivního činitele a jeho reprodukce. V tomto procesu má nezastupitelné místo mládež jako zdroj reprodukce tříd, sociálních skupin a společenských subjektů.

Ve vztahu ke společnosti a ke společenské současnosti se mládež projevuje ve dvou dimenzích: jednak jako mládež, jednak jako generace. Mládež je především kategorie procesuální, vyjadřující dynamiku změn ve společenském zrání mládeže a proměny jejího sociálního pole. Kategorie generace vyjadřuje spíše cílovost procesu sociálního zrání mládeže. V procesu sociálního zrání mládeže dochází k utváření generace. Naplňování kategorie mládeže a naplňování kategorie generace jsou protisměrné pohyby, které však v procesu sociálního zrání představují dialektickou jednotu.

Obě dimenze jsou zároveň v rozporu: mládež je na společnost nejlépe adaptována, ale nejméně se s ní identifikuje, je k ní nejkritičtější.

Starší generace se naopak se společenskou realitou více ztotožňuje, jsou k ní méně kritické, ale jsou na ni méně adaptované. Tento vztah vyplývá z toho, že starší generace a její příslušníci mají sociální kořeny v jiné realitě, která je sociálně formovala. Svou sociální aktivitou se podílely na sociálních změnách, jejichž souhrnem je sociální realita nové kvality. Ta je

částečně realizací vizí a ideálů této generace, částečně představuje realitu generačním ideálům odcizenou.

Schopnost sociálního vývoje jedinců a generací není rovnoměrně rozložena ve fyzikálním čase. V etapách vývoje společnosti dochází diferencovaně, ale přesto trvale k odlišné dynamice i směru vývoje společnosti, generace a jedince. To způsobuje, že navzdory identifikaci se společností se starší generace postupně odcizuje některým prvkům společenské reality.

Vztah naší mládeže ke společnosti a existujícím společenským procesům odpovídá konkrétně historickým podmínkám, za nichž probíhalo a probíhá její sociální zrání. Sociální jevy spojené se společenskou stagnací, jako je formalismus, byrokratismus, rozpor mezi slovy a činy, nerespektování ekonomických zákonitostí, deformace kádrové politiky apod. mládež odmítá, ovšem současně se v různé míře a diferencovaně na tuto společenskou situaci adaptuje.

Sociální heterogennost mládeže se promítá i do heterogennosti postojů, aktivit a hodnotových orientací. U mládeže můžeme pozorovat orientaci na druhou ekonomiku a na konzumní hodnoty, na ekologické problémy, na obecně lidské hodnoty, jako je láska a přátelství. Značná část mládeže je orientována na některé oblasti kultury, především hudbu, v níž vidí ve srovnání s jinými oblastmi lidské činnosti větší prostor ke generační výpovědi, reflexi a sociálnímu sebedefinování. I nadále patří k základním směrům orientace mládeže rodina a zajímavé zaměstnání. Tyto orientace mládeže jsou však ve svém úhrnu provázány poklesem její společenské angažovanosti a politické aktivity. Uvedené pojmy se pro značnou část mládeže staly synonymem či symbolem neupřímnosti, formálnosti, marnosti, neefektivnosti a zbytečnosti.

Značná část mládeže je ve vztahu ke společnosti a společenské angažovanosti frustrována a deprivována. Cítí se ochuzena o revoluční či společenský entuziasmus, který prožívaly starší generace. I přes vnímané chyby vývoje společnosti v padesátých a šedesátých letech mládež oceňuje angažovanost a orientaci na neosobní, společenské cíle tehdejší mládeže.

Současná situace ve společnosti je přirovnávána svou revolučností k období po únoru 1948. Mládež tuto situaci však tak nevnímá a i objektivně jsou tyto situace odlišné. Jednak samo postavení mládeže bylo v padesátých letech zásadně jiné. Zatímco v současnosti se význam mládeže proklamuje, v padesátých letech se v mnoha směrech a z hlediska velkých skupin mládeže prakticky naplňoval. Také stav společenského vědomí a především historické a politické vědomí se zásadně odlišuje. V padesátých letech naše společnost začínala naplňovat velké společenské ideály socialismu. V současnosti jsme si vědomi spousty chyb, rozporů, máme zkušenosti z několikeré neúspěšné přestavby hospodářského mechanismu apod.

Současná mládež je profesionálně i teoreticky vzdělanější, ale méně sociálně zralá a její vztah ke společnosti je v daleko menší míře určován vírou ve společenské ideály. To se promítá do vztahu mládeže k přestavbě a to také určuje její místo v procesech intenzifikace.

Mládež, přestavba, vztah mládeže k přestavbě a aktivní vyjádření tohoto vztahu se budou kontinuálně proměňovat a permanentně vzájemně ovlivňovat. V závislosti na dynamice procesů společenské přestavby se zkrátí cyklus generačního utváření mládeže. Diference mezi generacemi mládeže budou způsobovány odlišnou životní fází, stupněm sociální zralosti a sociálním postavením, v nichž budou reflektovány a aktivně naplňovány sociální inovace přestavby.

Jestliže se doposud na sociálním utváření mládeže podílely takové sociální jevy, jako je formalismus ve veřejném a společenském životě, rozpor mezi slovy a činy, nekritické a schematické vidění společnosti v hromadných sdělovacích prostředcích a propagandě,

rozpory v oficiálně proklamovaných kritériích hodnocení lidí a fakticky probíhajícím hodnocením, včetně korupce a protekcionářství, potlačení faktoru výkonovosti v odměňování, počínající přestavba vytváří novou situaci.

Tuto situaci lze charakterizovat jako dialektický rozpor mezi společenským bytím a ideologií přestavby jako aktuální vrstvou společenského vědomí. Zatímco ve společenské nadstavbě došlo již k některým posunům – veřejná informovanost, některé demokratizační prvky, v hromadných sdělovacích prostředcích dialektičtěji chápána propaganda, objektivnější hodnocení historie atd., pak společenské bytí, především ekonomické vztahy se opožďují za ideologií přestavby, která inicuje tvorbu nové právní základny procesů společenské přestavby v podobě nové ústavy, novelizace zákoníku práce, zákonů o státním podniku, družstevnictví a ve směru k mládeži, zákona o mládeži.

Specifická a rozporná je i formativní a aktivizační stránka utváření mládeže. Zatímco ideologie působí na mládež ve směru přestavby a intenzivního sociálně ekonomického rozvoje, společenské bytí fixuje mládež do podoby subjektu extenzivní společenské reprodukce. Tento rozpor je reflektován a objektivizován diferencovaně ve věkových a sociálních skupinách mládeže. Čím výrazněji je mladý člověk a sociální skupina začleněna v ekonomických vztazích, tím silněji je ovlivněna překonanou úrovní doposud probíhající extenzivní společenské reprodukce a méně společenskou přestavbou v rovině vědomí. Skupiny mládeže připravující se na povolání pociťují tento rozpor nejméně, přestože i do oblastí školství se zprostředkovaně promítají sociální efekty z extenzivní společenské reprodukce.

Současná mládež sociálně zrálá v podmínkách zostřujícího se rozporu mezi nutností rozvoje výrobních sil a bariérami vyplývajících ze společenských vztahů. Mládež je formována překonanými společenskými vztahy, ale nejen intuitivně, ale i zcela reálně a materiálně pociťuje základní rozpor naší společnosti, rozpor mezi společenskými vztahy, respektive mezi jejich administrativně direktivní deformací a výrobními silami. Společenská a historická úloha mládeže v současné společenské přestavbě spočívá v reflexi základního společenského rozporu a v posílení progresivních sil společnosti, které se angažují ve směru překonání deformací socialistických společenských vztahů.

Zhruba dvě třetiny mládeže se ztotožňují s nutností společenské přestavby, ale téměř polovina mládeže je v té či oné míře skeptická k realizaci přestavby. Důležitější než verbální proklamace jsou zárodky společenské angažovanosti skupin mládeže napomáhající překonat deformace společenských vztahů. Historická úloha dnešní mládeže je tedy v tom, stát se subjektem překonání rozporu mezi kvalitou zdeformovaných společenských vztahů a rozvojem výrobních sil, překonání odcizenosti pracujících v pracovním procesu a občana ve společnosti a uvolnění tvůrčích sil a schopností člověka.

Z jednání sekce

Program sekce byl založen na sociologické charakteristice společenské přestavby reagující na historicky podmíněné deformace socialistických společenských vztahů a orientoval se k analýze utváření a aktivizace mládeže jako efektu společenských vztahů ve složité situaci přechodu od extenzivní k intenzivní společenské reprodukci.

Referující a diskutující usilovali o postižení procesu utváření mládeže a její úlohy v reprodukci sociálních skupin a dalších společenských subjektů prostřednictvím analýzy činností mládeže a sociálních podmínek k těmto činnostem.

Mládež je specifickým efektem společenských vztahů, které mají totální charakter, tj. v realitě jsou jednotné ve svém obsahu. Z těchto společenských vztahů a z jejich sociální základny vzniká politická, ideologická a kulturní nadstavba.

V tomto konceptuálním rámci byla analyzována výchova a vzdělání mládeže a výchovně vzdělávací soustava. Naše výchovně vzdělávací soustava byla hodnocena jako adekvátní odraz společenských vztahů v etapě extenzivní společenské reprodukce. Hodnotící závěr, že absolventi středních a vysokých škol jsou pro praxi dobře připraveni, podobně jako kladné hodnocení předního umístění ČSSR ve světových statistikách podle počtu dětí v předškolních zařízeních vyvolaly širokou diskusi. Tyto závěry byly konfrontovány s výsledky empirických výzkumů i školskou statistikou, která ukazuje prudký pokles formální vzdělanosti v ČSSR v porovnání s kapitalistickými, socialistickými, ale dokonce již i s rozvojovými zeměmi.

Empirické výzkumy dlouhodobě ukazují na jedné straně na nízké využívání kvalifikace absolventů vysokých a středních škol, na bariéry tvůrčích a inovačních aktivit mládeže v pracovním procesu a na druhé straně na malou ochotu značné části mladých odborníků vstupovat do rizikových řídicích funkcí. Úroveň komplexní připravenosti na požadavky praxe je hodnocena kriticky jak samotnými absolventy, tak jejich vedoucími.

Významné místo v současné sociologii mládeže, které vyplývá z požadavků společenské přestavby, ale i z logiky vývoje této odvětvové sociologie má teoretická a empirická analýza subjekt-objektového postavení mládeže ve společnosti. Subjekt-objektové pojetí mládeže bylo nejvýrazněji prezentováno v bloku zabývajícím se vztahem mezi mládeží a sociálně ekonomickým vývojem společnosti, v němž byly položeny tři otázky.

1. Může být mládež považována za subjekt sociálně ekonomického vývoje či obecně za sociální subjekt?
2. Jak působí současné společenské podmínky u nás na formování mládeže jako subjektu sociálně ekonomických změn?
3. Jak působí současná mládež na proměny sociálně ekonomických podmínek, jaká je její inovační aktivita a jak jsou výsledky této aktivity využívány?

V odpověď na tyto otázky byla analyzována sociální podmíněnost utváření mládeže jako společenského subjektu a jejích sociálních aktivit. Ukazuje se, že specifickou podmínkou sociálně ekonomického rozvoje je vytvoření adekvátních podmínek a prostoru pro sociální, a především inovační aktivity mládeže. Jakým způsobem vytvářet tyto podmínky a formovat mládež jako sociální subjekt? Předpokladem utváření nových podmínek jsou změny v rodinném životě, ve výchovně vzdělávací soustavě, v hospodářské praxi, ale především v demokratizaci společenských podmínek.

Základem společenských vztahů jsou vztahy výrobní, které se nejvíce podílejí na utváření lidí. V pracovním procesu se především formuje mládež jako subjekt a naplňuje se její subjektivita. Proto se jednání sekce zaměřilo také na sféru práce a na otázky seberealizace a nového odcizení mládeže v pracovním procesu. Vedle charakteristiky Marxova pojetí odcizení bylo poukázáno na prvky nového druhu odcizení v práci, které však mají jinou podstatu než v klasickém pojetí odcizení práce za kapitalismu u Marxe. Příčiny jsou charakterizovány následovně:

- a) v dělnické práci existuje stále vysoký podíl fyzicky namáhavé práce i vysoký podíl práce monotónní a jednoduché, kdy se nerozvíjejí a neuplatňují dovednosti a schopnosti, neuplatňuje se tvořivost,
- b) také v práci techniků, pracovníků výtvarného umění a vývoje apod. nacházíme poměrně značný podíl pracovních činností bez požadavků na tvořivost a samostatnost rozhodování, mnozí mladí z těchto profesí velmi těžko nacházejí smysl své práce,
- c) existence rovnostářských tendencí v oblasti práce, které potlačují iniciativu a orientaci na výkon,

- d) přemíra byrokratismu a administrativních předpisů, které vystupují mj. jako bariéry inovačních aktivit mladých lidí.

Problematika hodnotových orientací mládeže je tradičním tématem sociologie mládeže. V jednání sekce bylo poukázáno na růst diferenciací mezi hodnotovými orientacemi skupin mládeže. V řadě charakteristik vědomí, včetně hodnotových orientací, jsou difference mezi sociálními a věkovými skupinami mládeže významnější než mezi mládeží a dospělou populací. Celek mládeže charakterizuje spíše setrvačnost než dynamika proměn hodnotového systému.

V názorové vrstvě vědomí výzkumy signalizují u značné části mládeže reálné až skeptické očekávání výsledků společenské přestavby. Například pouze 4 % mladých lidí očekávají pozitivní výsledky společenské přestavby do roku 1990 a 20 % do roku 1995.

Současný stav společenského vědomí mládeže evokuje určité skutečnosti, které by mohly zpomalovat proces zapojení mládeže do společenské přestavby. Hovoří pro to i dosavadní zkušenosti mládeže, které doposud spíše prohlubovaly rozporný vztah mezi teoretickým a běžným vědomím.

V bloku věnovaném tématu Mládež a mládežnické organizace se jednání sekce zaměřilo na vztah mezi mládežnickou organizací a mládežnickým hnutím, institucionalizací a spontánností v činnosti mládeže. Mládežnická organizace do značné míry ztratila schopnost vyjadřovat a uspokojovat potřeby a zájmy mládeže. V důsledku toho část mládeže má k mládežnické organizaci lhostejný, až negativní vztah, je společensky pasivní a svoji sociální seberealizaci hledá v neformálních skupinách.

Mládežnická organizace se proto pokouší různým způsobem překonat tyto rozpory a dichotomii mládežnického hnutí na formální a neformální struktury.

Na vytváření optimálního vztahu mezi spontánností mládeže, nalézající svůj výraz v neformálních aktivitách neformálních skupin, a mládežnickou organizací se musí výrazněji podílet teoretická fronta. Rozpory mezi životem mládeže a jeho odrazem v mládežnické organizaci nejsou nové, v současných vnitropolitických i mezinárodních podmínkách však vyvstávají výrazněji „tváří v tvář“ postupně narůstající aktivizaci mládeže.

Mezi společensky závažná témata výzkumu mládeže patří problematika delikventní mládeže. Nepříznivý vývoj registrované kriminality mládeže a různým způsobem evidovaný nárůst některých dalších s tím souvisejících jevů (abúzy drog, agresivní chování dospívajících na veřejnosti, lhostejnost, apatie až hostilita) charakterizující osmdesátá léta, poukazuje na značný deficit sociálně preventivního působení. Nedostatky výchovného vlivu rodiny, školy či pracoviště, mají kromě jiného, společného jmenovatele i v oslabení prestižně tradičních hodnot a v jejich nahrazování příliš obecnými, mladým lidem formálně a prázdne znějícími postuláty.

Nejvyhranějším projevem těchto rozporů je současný stav a trend v oblasti asociální až antisociální činnosti mládeže. Příčinou těchto projevů není mládež, ale podmínky, v nichž žijí zvláště určité skupiny mládeže. Tyto podmínky se mění a stávají se z hlediska potenciality asociálního chování rizikovějšími.

V oblasti sociální prevence byla zdůrazněna potřeba:

- a) průběžného zjišťování názorů a postojů mladých lidí,
- b) posílení rodiny jako základního, fakticky i nejvýznamnějšího nositele prevence protisociálního chování,
- c) ověřování nových ambulantních forem působení na ohroženou, již delikventní mládež,
- d) důrazné posílení systematické výchovné práce jak v rámci školního vyučování, tak v rámci mimoškolní činnosti,
- e) příprava všestranných pedagogů, odborníků kvalifikovaných i v oblasti preventivní výchovné práce, včetně sféry volného času,

Současná úloha mládeže ve společnosti a ve společenské přestavbě vyplývá ze základního rozporu mezi nutností překonat stagnaci rozvoje výrobních sil a bariérami vyplývajících z deformace socialistických společenských vztahů.

Privatizace, pasivita a lhostejnost značné části mládeže k celospolečenským otázkám je důsledkem administrativně direktivních deformací socialistických společenských vztahů. Sociální dopad těchto deformací na utváření mládeže bude mít značné tendence k reprodukci. Současně stagnace rozvoje výrobních sil se bude nejvýrazněji promítat do materiálních podmínek života mládeže, která je objektivně sociálně nejcitlivější ve svém společenském postavení. Tato situace bude působit na aktivizaci mládeže. Charakter těchto aktivit je již dnes značně diverzifikovaný a tato diferenciací bude pokračovat. Kvalita a směr sociálních aktivit budou odvislé od toho, jak bude pokračovat demokratizace společnosti a vytváření podmínek a prostoru k tvůrčí aktivitě mládeže.

Petr Sak

podporovať tvorivé, originálne teoretické koncepcie, hypotézy a pod., dôsledne a vedeckými prostriedkami ich verifikovať a vecne reflektovať ich reálne možnosti a limity. Dôležitým dynamizujúcim faktorom v tomto zmysle je otvorená, kritická vecná diskusia zakotvená v rámci marxisticko-leninskej sociológie a sledujúca jej proporcionálny rozvoj.

Temer 40 prítomných bolo – i napriek pokročilej večernej dobe – účastníkmi vyše dvojhodinovej veľmilivej a miestami i polemickej diskusie. Mnoho závažných otázok nebolo možné prediskutovať, stanoviská k ďalším boli iba naznačené a žiadali by si rozvinutie a podrobnejšiu argumentáciu... Tieto a ďalšie okolnosti viedli účastníkov besedy pri okrúhlym stole k spoločnému záveru, v zmysle ktorého odporúčajú, aby príslušné sekcie Československej a Slovenskej sociologickej spoločnosti v nadchádzajúcom období venovali zvýšenú pozornosť komplexu otázok rozvoja marxisticko-leninskej sociologickej teórie a utvárali vhodné podmienky pre jeho postupné riešenie.

Juraj Schenk

Z jednání u kulatého stolu „Počítač nebo kvalitativní metody“

Besedy u kulatého stolu k metodologickým otázkám sociologických výzkumů se zúčastnilo 18 diskutujících za řízení J. Buriánka (Filozofická fakulta UK, Praha) a H. Jeřábka (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha). Dvuhodinová živá výměna názorů potvrdila aktuálnost zvoleného tématu, přičemž těžila z pozitivního potenciálu, z napětí, které formulace problému vyvolala. Zasáhla množství navzájem propojených otázek, aniž by vycházela z předem daného scénáře či objednaných příspěvků. V této zprávě se budeme držet nastolené linie v tom směru, že nebudeme referovat o obsahu jednotlivých vstupů, ale shrneme některé klíčové body diskuse. Ostatně průběh jednání nesměřoval k formulaci závěrů či deklarací, ale spíše k objasnění spektra problémů, k vytipování nosných otázek.

Vstup do diskuse připravil H. Jeřábek přehledem typů spolupráce sociologa s počítačem. Zdůraznil nové aspekty situace přímé interakce a možné důsledky, z nichž samozřejmě plynou větší nároky na metodologickou připravenost sociologů. V diskusi byla řešena otázka, zda kvalitativní metody nejsou definovány právě tím, že počítač nepotřebují. Bylo poukázáno na to, že i kvalitativní přístupy mohou využít strojového zpracování dat (např. zkoumání podobnosti případových studií). Existuje však souvislost mezi rozmachem kvantitativních metod a určitým typem objednávky, což odsunuje kvalitativní metody poněkud do pozadí, ač již jsou v sociologii dlouhou dobu známy. Mají význam při formulaci hypotéz, při analýze zprostředkujících mechanismů (case study) a při ilustraci a praktické prezentaci sociologických zjištění. Diskutující vyjádřili i názory na některé limity (např. využití fotografie).

Další průběh diskuse se soustředil na praxeologické momenty argumentace na základě analýzy hromadných dat. Vedle poukazů na riziko fetišizace kvantitativních postupů a některé etické souvislosti byla zdůrazněna možnost využití počítače jako pomůcky a ukázány některé současné trendy v softwarovém vybavení. Kvalitativní metody postrádají operacionální rozklad, za jednotku se bere celek; neznamenají tak velký zásah do reality; jsou spíše idiografické. Na druhé straně záměr kvantifikace ovlivňuje operacionalizaci a snímání dat. Avšak i kvalitní dotazník reprezentuje poměrně komplexní a konkrétní „fotografii“ člověka. Význam erudice a odpovědnosti sociologa při vymezení problému zdůrazňovali mnozí diskutující.

Pozornosti neunikla ani otázka, zda plná, bezprostřední interakce s počítačem nepůsobí negativně právě na schopnost sociologa formulovat problém, hledat nové metody či využívat